

קֶרֶת שאינה מנופֶּקֶת

מחשבות חדשות על מיתוסים של חיי העיר / ישראל ר. שורק

”מי שרוכב שעה ארוכה במרחבים פראיים, נמלא לפתע תשוקה לעיר” (איטלו קלווינו, הערים הסמויות מן העיץ)

מטרת המאמר:

במאמר זה ברצוני להתמודד ואולי אף לסדוק שלושה מיתוסים ותיקים המיוחסים לעיר ולחיי עיר. כדי להצליח במשימה זו יהיה עלי לטעון שעיר היא בעיקר סוג של הוויה, וכך גם היפוכה: הכפריות. במילים אחרות, ההבחנה שאערוך בין העירוניות או החוויה העירונית לבין החוויה העירונית מבססת את הטענה שעיר היא סוג של מיתוס או בלשונו של אנדרסון מקום מדומיין, ובה בעת היא הופכת את הדמיון הזה למרכיב חיוני (כלומר בלתי מדומיין כלל) של אנושיות שלמה.

תקציר המאמר ומבנהו:

שלושה מיתוסים או נכון יותר: אמיתות מקובלות, ייבחנו בזה אחר זה: המיתוס הראשון גורס שעיר היא מקום צפוף יותר מכפר. המיתוס השני קובע שעיר היא מקום רועש יותר מכפר והמיתוס השלישי והאופנתי ביותר אומר שעיר היא מקום מנוכר יותר מן הכפר.

הדרך שבעזרתה אתמודד באופן ביקורתי עם כל אחד מן המיתוסים מעוגנת במושג החוויה: עיקר הטענה הוא זה: אין צפיפות זולתי חווית הצפיפות, אין רעש מצוי אלא בחוויית הרעש ואין מקום פחות מנוכר מן העיר מבחינת החוויה האזרחית שבה. אכן, לחוויית הניכור המדומה יוקדש חלק הארי של המאמר.

הערה מתודולוגית:

מאמר מסוג זה מסתכן בהכללות רבות. קביעות אודות עיר ועירוניות ייכתבו מבלי להבחין בין ניו-יורק, רמת-גן או טהראן, בין לונדון, באר שבע או בואנוס איירס. מכאן שיש במאמר זה הנחת יסוד, לפיה המאפיינים הדומים בין הערים השונות הם המכוננים את אותה חווית עירוניות שבה אתמקד, ורק משעה שחוויה זו תובן, תיווצר משמעות עמוקה להבדלים שבין עיר לעיר, בין רובע לרובע בתוככי כל עיר ואף בין רחוב לרחוב בתוככי שכונה אחת. ממש כשם שהמשפחות האומללות של טולסטוי שונות זו מזו באומללותן אך השוני יכול להיות מובן רק על בסיס הבנה של מושג המשפחה עצמו, כך השוני שבין הערים והשוני של אותה עיר עצמה על פני ציר עצמה יובן רק על רקע חווית חיים דומה.

העיר המודרנית והמיתוסים המיוחסים לה

ראשית, נבחין בין עיר מודרנית לבין העיר הקדומה, תהא זו יריחו או אתונה. העיר הקדומה, בעיקר העיר הגדולה, קשורה למילה מצודה (polais ביוונית שפירושו מבצר, שממנה נגזר המושג פוליס, עיר מדינה; באכדית המילה birtu שפירושה אף הוא מבצר או מצודה וממנה נגזרה המילה "בירה"). מאחר שבתקופת התנ"ך עיר היתה כל מקום קבע שהתגוררה בו יותר ממשפחה אחת (המילה עיר מאוזכרת יותר מאלף פעמים במקרא) – עלול דיוננו לסבול מחוסר מיקוד אם לא אבהיר שכוונתי במאמר זה לא לאפיין את העיר באשר היא, אלא איזה שהוא אב טיפוס, או במקרה שלנו אב-טיפוס. הטיפוס שלנו הוא עיר, polis, וביוונית אם היא המילה meter, יוצא שאנו עוסקים במטר-פוליס דהיינו בעיר הגדולה, אותה "עיר ואם" (המאוזכרת בספר שמואל), המטרופולין.

שנית, נעגן את המיתוסים המיוחסים לעיר בהקשר ההסטורי הקונקרטי שבו נוצרו. כאשר מתאר דיקנס את ההוויה של העיר התעשייתית במאה התשע-עשרה, תהא זו מנצ'סטר או לונדון, הוא מתאר דיוקן של מקום צפוף, רועש, רווי אלימות, אימה, חוסר יציבות, לכלוך ועוני. הנה קטע דיקנס טיפוסי מתוך דיוויד קופרפילד: "חצייתי את הגשר ונכנסתי לרוצ'סטר כשרגליי כואבות ואני כושל מעייפות ובפי תקועה פרוסת הלחם אשר קניתי לארוחת הערב... חששתי להוציא את הפרוטות המעטות שנותרו בידי ויראתי מפני מבטיהם המרושעים של עוברי האורח בהם פגשתי. על כן ביקשתי לי מקלט תחת כיפת השמים... (ולמחרת בבוקר) החלטתי להקדיש את רוב שעות היום למכירת מעילי..."¹

העיר התעשייתית האירופאית בראשית המאה ה-19 צמחה במימדים עצומים ובקצב מהיר ביותר. הקפיטליזם התעשייתי, נהירת אוכלוסיה כפרית לאיזורים האורבניים (בין השאר הפיכת בית החרושת לסמל החיים בעיר) יצרה מציאות אובייקטיבית שהשתקפה אצל דיקנס כמתואר וגם אצל פרידריך אנגלס, למשל, כסוציולוג.

העיר נתפסה כמנוכרת, בין השאר מפני שהיא "לא הובחנה כמערכת קוהרנטית (לכידה) של סימנים וכמערכת שמתקשרת עם תושביה בשפה מוכרת ונהירה. היעדר רציפות (הכוונה גם למרחב הפיזי וגם לקטיעת הרצף ההסטורי-הכרונולוגי, י.ש) אי ארגון, ערפול וזרות שיוחסו לעיר יצרו מבנה כאוטי"².

אנגלס מתאר את החיים בלונדון כמבטאים ניכור אנושי במירעו "בני אדם) חולפים איש על פני רעהו כאילו מאין להם שום דבר במשותף, כאילו אין להם שום עניין איש ברעהו... שום איש לא יעלה על דעתו לכבד את השאר במבט עין לפחות. האדישות הגסה, ההצטמצמות... של כל אחד ואחד בענייניו הפרטיים, נראית מאוסה ופוגעת ביותר ככל שהיחידים הללו מצטופפים יותר בשטח הצר"³. כלומר אף שהצפיפות והניכור אינם בהכרח קשורים סיבתית, צירופם יוצר דימוי אכזרי, קשוח, כמעט בלתי נסבל.

¹ צ'רלס דיקנס, דיוויד קופרפילד, ת"א, הוצאת מ. מזרחי 2001, עמוד 89

² עודד מנדה-לוי, הקדמה, מתוך "אורבניזם", ת"א, רלסינג 2004, עמ' 9-10

³ פרידריך אנגלס, על מצבו של המעמד העובד באנגליה, ת"א, הקיבוץ המאוחד 1944, עמ' 33

מיתוס ראשון: העיר היא מקום צפוף יותר מן הכפר

1. כמעט בהגדרה, עיר היא מקום צפוף. בערך "עיר" בויקיפדיה, מוגדרת העיר כ"דפוס התיישבות אנושי המאופיין בצפיפות גבוהה ובריכוז גבוה של אוכלוסייה ליחידת שטח, ביחס לצורות התיישבות אחרות".

2. העיר היא איפה מקום שבו מצוי "המון עם רב ששוב אינו נמצא בעיר לצורך הכרחי..."⁴. סיפור חסידי מדגים זאת יפה: הרבי מקוצק נדד ברחבי פולין לחפש מקום לשבת בו. כשהגיע לעיירה קוצק יצאו מולו המתנגדים לחסידות והשליכו עליו אבנים. הרבי החליט לשבת בעיירה זו ואמר: "אנשי העיר מוצאים חן בעיני, הם מגלים מסירות נפש למען דבר הנראה בעיניהם אמת. מקום שזורקים בה אבנים - עיר היא. כאן נשב!"⁵.

באופן טבעי, היינו מצפים שבאותו מקום בו מצויים אנשים רבים, בעיקר אם נדמיין שהמקום הזה מוקף חומה, תיווצר תחושה של חוסר מקום מספיק, שתיווצר תחרות על השטח, שתיווצר אטמוספירה של אי-נחת באשר לכמות השטח הזמין לכל אחד מבני אותו "המון עם רב" המאכלס את העיר. אכן מתמטיקה פשוטה מאוששת את הטענה שכמות נתונה של שטח הנחלקת למספר גדול יותר של צרכני שטח נותנת מנה קטנה יותר מאשר אותו גודל הנחלק למספר קטן יותר של צרכני שטח. דהיינו המתמטיקה מאוששת את הטענה שהעיר צפופה מן הכפר.

הרבי מקוצק: מקום שזורקים בו אבנים - עיר היא!

גם בלי התחבולה של בניה לגובה, גם בהתעלם מן העובדה שכמעט כל עיר גדולה והתרחבה כלפי מעלה ובכך נוצרו, כמעט יש מאין, יחידות שטח רבות חדשות, אני רוצה לטעון שצפיפות, כמו בדידות, היא מושג פנומנולוגי, דהיינו תודעתי בעיקרו ובלתי נתן לגזירה מנתוני מציאות אמפירים.

⁴ אפלטון, פוליטיאה, כרך ב', 1979, ת"א, שוקן, עמוד 222 (תרגומי פה פוליס כעיר אף שהמתרגם לעברית י.ג.ליבס תרגם ל"מדינה")

⁵ יעקב לוינגר, "אמרות אותנטיות של הרבי מקוצק", תרביץ נה (תשמ"ו), עמ' 109-135 עמ' 116.

חווית הצפיפות ולא הצפיפות עצמה, היא שיוצרת את הקושי הנפשי שאנו מכנים צפיפות ואת השאיפה להימלט מן הגבולות הצרים או לחלופין היא שמכוננת את השאיפה הלוחמנית להרחיב את הגבולות, ליצור מרחב-מחיה גדול יותר.

בוריאציה על מיתוס, שמיוחס לבעל שם טוב⁶, מסופר על בעל עגלה שבא להיוועץ ברבי ופניו קודרות. הצלחתי לרכוש עגלה קטנה מחסכונותי הדלים, סיפר האיש, ובכל בוקר עלי להסיע את בנותי אל העיר למוסדות לימוד התורה שלהן, את חתני אל עבודתו בעיר, את אבי הזקן אל המרפאה, את בני אל האוניברסיטה... והנה בא שכני שגמל עמי טובות הרבה ומבקש שאסיע את שני בניו אל העיר, ואינני יודע את מי עלי להוציא מן העגלה כדי לפנות להם מקום. הביט בו הרבי בתמיהה וענה: השתדלו לאהוב זה את זה קצת יותר ויהיה מקום לכולכם.

הסיפור החסידי הזה ממחיש עד כמה שאלת המקום, תחושת הרווחה ותחושת הצפיפות היא שאלה תוך תודעתית. זוג מאוהב חווה ריחוק אם המרחק בין בני הזוג עולה על סנטימטרים אחדים, ואילו מרחק שיחה בין שני חברים בצפון אירופה יכול להיות מטר וחצי ואף יותר, ומרחק זה הוא תנאי לתחושת אוטונומיה אישית בלתי מופרעת.

ניקולו מקיאוולי ממחיש את חשיבות הזיקה לאדמה ואת חוסר היכולת של בני אדם להתפשר על אדמתם באמרו "בני אדם יהיו מוכנים לסלוח לך אם רצחת את אביהם אך לעולם לא יסלחו לך אם נטלת את אדמתם"⁷. ואכן, מי שבוחר סכסוכי קרקעות במושבים, ביישובים ערביים, וביישובים כפריים בכלל לא יכול שלא להתרשם מחרדת הקודש שבה מתייחסים בני אדם לאדמה "ששייכת להם" לדעתם ועד כמה אין הם נכונים להתמסר לתחושת הרווחה שבהסתפקות במה שיש להם. האם סכסוכי שכנים במושבים או אף מריבות נוקבות על אדמה אשר מפלגות משפחות⁸ חריפים יותר ביישובים כפריים מאשר ביישובים עירוניים? לא אכריע בשאלה זו, אך עצם העלאתה כשאלה פתוחה מדגים את חוסר המובנות מאליה של התשובה. תודעת הבעלות על קרקע היא שמעצימה מאוד את תחושת הצפיפות והרצון להתרחב בעוד שהיעדר תודעה כזאת ממרכזים עירוניים צפופים, חשבו על מנהטן או מרכז רומא למשל, הופכת את שאלת המקום-המספיק למשנית בתודעת החיים שם.

דרך מרתקת להתבונן בתחושת הצפיפות ההפוכה לאינטואיציה היא סדרות הטלוויזיה והקולנוע. הסדרה סיינפלד שמשקפת אולי את התודעה העירונית בשיאה מציגה דינמיקה שבה אנשים צעירים נכנסים זה למרחב של זה, זה לביתו של זה בלא גינוני טקס ובלא שכניסה כזאת מצטיירת כבלתי נורמטיבית. מרחב של אדם בקהילה עירונית הוא איפה מרחב פתוח למחצה לפי הטרימינולוגיה של ננסי פרייזר "הערים המודרניות יצרו חללים שבהם מספר רב של זרים פגשו זה בזה, ובהם נוצרה האפשרות לאינטראקציה אזרחית, המבוססת על חוקים מוכרים, מעבר למעגל המשפחה והחברים"⁹.

⁶ מרטין בובר, בפרדס החסידות, מוסד ביאליק, תשכ"ג, 203

⁷ ניקולו מקיאוולי, נסיך, זמורה ביתן 1989 (תרגום גאיוו שילוני) פרק 18

⁸ <http://www.haaretz.co.il/misc/1.1244257>

⁹ Fraser, Nancy. 1993. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. In The Phantom Public Sphere, edited by B. Robbins. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, pp. 5-8

מדוע זה קרה? מדוע הגבולות הפיזיים של המרחב האישי בעיר, שמזוהה עם ניכור ודורסנות, עם אטימות ואינדיבידואליזם קיצוני הפכו להיות גמישים וחדירים? ההסבר של פרייזר הוא "המרחב הציבורי נובע מהצורך לעצב חוקים מעשיים לאינטראקציה עם אנשים חדשים הבאים אל העיר. כאשר הלחצים על הקבוצות האמידות והחזקות ביותר בעיר, הובילו אותן להנמיך את חסמי ההשתתפות במוסדות הפרטיים והציבוריים כאחד". במילים פשוטות יותר, מדובר באינטרס כמעט הישרדותי, שיצר נורמה של פתיחות דווקא מול זרים למחצה (במושגי העולם הישן או הכפרי-קהילתי): חיים מועילים הם חיים שצריכים להיות קשובים לכל הזדמנות שתיקרה "על הדרך". כדי שזו לא תהיה קלישאה, ומשעה שהדרך אינה אלא המרחב שבו האנשים חיים, יש ליצור נורמה שמנמיכה מאוד חסמי תקשורת ויוצרת דינמיקה של התרחשות מתמדת". הגדלת הצפיפות הפיסית אינה אלא הרחבת מספר האינטראקציות האפשריות וכך נותר פרדוכס, שצפיפות פיסית מייצרת מרחב אפשרויות גדול יותר ואופק מנטלי פתוח יותר.

צמיחתם של "האבים" - זירות עבודה חדשות, פתוחות, נטולות מחיצות וחדרים פרטיים- מעידה על העובדה שחויית צפיפות מנטלית מצויה ביחס הפוך כמעט לחויית צפיפות פיסית בעיר בת זמננו. הנוכחות ליד, בסמוך, ממש זה-בתוך-זה היא סוג של אופק תודעתי פתוח וכלל אינה כרוכה בחוויה של צפיפות.

נמצאנו למדים איפה שהמיתוס הראשון, לאמור: חיי העיר צפופים יותר, ראוי לו להיסדק.

מיתוס שני העיר היא מקום רועש יותר מן הכפר

"אין דבר שלם יותר מלב שבור וזועק יותר מן הדממה" רבי מנחם מנדל מקוצק

בשיר מפורסם שכתב ירון לונדון נאמר: "בואי נמלט מן האספלט, ומן הערים המקומטות, בואי נמלט אל הלגונות השקטות, בואי לאילת... בבירת השמש, מנומש בנמש, למול הרקיעים נחטוף תנומה, והרוח שיישוב, ישאנו לא לחשוב על מאומה". ובהמשך אומר המחבר: אם הפעם באת, שוב תשוב אילתה, כי בכשפים היא אחוזה העיר...

כלומר האדם ממיר סוג אחד של רעש בסוג אחר של רעש. את רחש המכוניות בהמיית הגלים, את תנועת האנשים במשב הרוח בעצים, את צפירת המכונית בציוץ הציפורים.

בפרמטרים אובייקטיביים, בדציבלים, אכן גדול הרעש בעיר מן הרעש בכפר. דציבל הוא יחידת מידה לעוצמת רעש. למשל, עוצמת הרעש של שיחה רגילה הוא 60-50 דציבל ושל רכבת תחתית בתוך המנהרה שלה כ- 90 דציבל. החוק הישראלי מתיר חשיפה מקסימלית של 8 שעות לרעש בעוצמה של 85 דציבלים, במקומות עבודה חל איסור להעסיק עובדים ברעש שהוא למעלה מ-85 דציבלים ללא אמצעי הגנה ראויים. בנוסף לזה מתייחס החוק בישראל למניעת מפגעי רעש בבתי מגורים: בשעות הלילה - הרעש המקסימלי המותר עד 30 דקות הוא 45 דציבל, ולפרק זמן מעל 30 דקות 40 דציבל. כלומר החוק לא מאפשר לשני אנשים לעמוד בחדר מדרגות ולשוחח להנאתם בשעות הלילה.

ואולם, אם נסיר מן המשוואה אירועי רעש חריגים (שיפוץ בבית השכנים, נשף יום העצמאות, צפירת אמבולנס פתאומית שמנסרת באוזני ההולך על המדרכה בשעה שאינו מוכן לזה) אני מבקש לטעון שחווית הרעש בלב העיר אינה עולה על זו שבכפר אלא להפך.

לטענה זו שני צירים: ההתרגלות לרעש מצד אחד ועוצמתה הרועשת של הדממה מצד שני.

1. ההתרגלות: אנשים מסכינים לרעשים קבועים. נאמר בפשטות שהם מתרגלים אליהם. ההתרגלות להמיית העיר אינה שונה בהרבה מההתרגלות להמיית הגלים, להמיית היונים, לקדקוד התרנגולות, לנביחת הכלבים ולגעיית הפרות, כלומר מן הרעשים המיוחסים לכפר הסטריאוטיפי.

בשעה שאני כותב שורות אלה, כך נפתחים חיבורים רבים אך גם מצבי שלי זהה, אני מצוי בסביבה רועשת: מחשבי הילדים המצויים אחד מימיני ואחד משמאלי משדרים תכניות מדובבות שונות, המאוורר מנסר מעל ראשי, הכלבה נובחת מדי פעם, שלא לדבר על המכוניות העוברות למטה, על שריקות שונות, פרופ' אורן קפלן כותב בבלוג האקדמי שלו " הדוקטורט שלי התמקד בקשב ובמיוחד במנגנון שנקרא "עכבה סמויה" שמהווה פילטר קוגניטיבי אוטומטי ולא מודע שמסנן גירויים לא רלוונטיים מהסביבה. כדי לסנן משהו צריך קודם כל להכיר בקיומו, ולאחר קידודו כלא רלוונטי הוא מסונן בשלבים מוקדמים של המערכת הקוגניטיבית¹⁰ בעצם, כך אני רוצה לטעון, רעשי העיר הקבועים מסומנים בתודעתנו כסוג של רעש לבן. לפי פרופ' קפלן "רעש לבן הוא צליל רקע קבוע שעובר במערכת הקשב הביטואציה (הסתגלות) ולכן אחרי כמה שניות נעלם מהתודעה. כאשר ישנם רעשים חיצוניים הם אמנם נשמעים מבחינה טכנית, אבל מערכת הקשב כאילו "נתקעת" על הרעש הלבן ומתמקדת בו. אחרי שמתרגלים... אפשר לשבת שעות ברעש די גדול ולעבוד בשקט".

המולת העיר אינה גורמת איפה בהכרח לנזק פסיכולוגי, למרות שרבים מתפעמים מכך שביצאם מן העיר הם לפתע יכולים להקשיב לשקט. המולת הכפר, שהיא מונוטונית פחות (נביחות כלבים כמאפיין סטריאוטיפי או געיית פרות) דווקא מאפשרת פחות התרגלות ולפיכך הגם שעוצמתה האבסולוטית עשויה להיות נמוכה יותר היא פחות צפויה ולפיכך עשויה להטריד יותר מבחינה פסיכולוגית.

¹⁰ הבלוג האקדמי של פרופ' אורן קפלן, <http://orenkaplan.com/2011/03/18/the-sound-of-silence-> רעש לבן- פתרון-לריכוז-וקשב-בסביבה

נביחת כלבים למשל... פחות צפויה ויותר מטרידה

2. עוצמתה הרועשת של הדממה: לצערו של הח"מ קיימת תופעה שכיחה בקרב מנהלים המאבדים את מקום עבודתם. לתופעה זו קוראים "מועקת השקט", שהרי דומיה יחסית נופלת עליהם באחת. לאחר חיים בעין הסערה, ... איש לא מתקשר, ואין בעיה המבקשת פתרון. רבים מהמנהלים האלה ממשיכים לייצר פגישות, גם אם הן חסרות משמעות ותכלית. מעטים מנתקים את עצמם ממכשיר הטלפון וממסך המחשב בציפייה למייל או לשיחת טלפון. הניתוק מהקהילה, מהרשת החברתית, פוגע בזהות העצמית ובמקור הביטחון העצמי. פורשי התעשייה לא יוותרו בקלות על ערוצי התקשורת שהפכו לחלק מרכזי בסדר יומם ובפעילות שהורגלו לה¹¹. לא זו אף זו. מועקת השקט הזאת מאפיינת אנשים שהתרגלו לקצב חיים ולעוצמת שיתוף גבוהות, והיעדרם של אלה מהדהד בליבם בעוצמה בלתי נסבלת. לא קל לבני אדם להיות בחברת עצמם ולא קל להם להתמודד עם שקט אמיתי. רק מעטים יוכלו לשאת את ההתמודדות עם השקט הנוקב והמאמץ של "היות עם עצמך" שנתבע ממנו. נמצאנו למדים שהמיתוס שהעיר רועשת מן הכפר ראוי לו להיסדק אף הוא.

מיתוס שלישי העיר היא מקום מנוכר יותר מן הכפר

כיצד ניתן לומר שלפנינו מיתוס? ניכורה של העיר נראה כאמת כה מוצקה, עד שקעקועה נדמה כמהתלה. העיר, בעיקר אחרי המהפכה התעשייתית מסמלת את הניכור עצמו. שוו בנפשכם את

¹¹ boaz@worldview.biz – בועז תמיר ואורלי נדיבי (חוקרים בקבוצת המחקר www.worldview.biz) ומשמשים יועצים לקרנות נאמנות

קלסתר פניה של העיר הדיקנסית, עטוית העשן והפיח, את זו של ג'ורג' אורוול הדפוק והזרוק, את זו של קרל מרקס שבה בתי החרושת האיומים, הילדים המנוצלים, שכירי היום משוללי הזכויות. אותה עיר שבה כל אדם עומד לנפשו באשר היא מייצגת את אותו שוק אינסופי של אנשים וסחורות. אנוכיות, חמדנות וניכור.

בעיר שוררים גם, לכאורה, פשע ואלמות, ניצול וזנות, חסרי בית ובתים חסרי אדם. הניכור, כלומר זרות, ודאי לא התה ולא יכולה היתה להיות מאפיין של חברה משפחתית וקהילתית. אולם היא המאפיין המובהק ביותר של חברה צרכנית, חברת שוק, שבה המנגנון המנוכר וחסר הפנים ששמו כסף מחליף את האינטראקציות הקודמות המבוססות על קשרי דם וחברות. בספרו הנפלא, קיצור תולדות האנושות, כותב יובל נח הררי: "במרבית חלקי העולם, בשנת 1750, אדם שנפלט החוצה מהמשפחה והקהילה שלו היה משול למת. לא היה לו היכן לעבוד, איש לא חינך אותו, איש לא דאג לו... איש לא הלווה לו כסף, איש לא הגן עליו... כדי לשרוד היה על אדם כזה למצוא לעצמו כמה שיותר מהר משפחה חלופית או קהילה חלופית"¹².

אך מסתבר שכבר אז, היתה קביעתו של הררי מעט מיתולוגית, מוגזמת ובכרכים הגדולים אף היתה שגויה ממש. בשנת 1741 הגיע ז'אן ז'אק רוסו לפאריס. כך הוא כותב על חייו בעיר הגדולה: "... הביטחון, החמדה והאמון שבהם התמכרתי לחיי העצלות והבדידות האלה, שלא היה לי במה להוסיף ולקיימם אפילו שלושה חודשים... דווקא ההיזקקות העצומה שלי לסיועם של אחרים היא שנטלה ממני את האומץ להראות עצמי בציבור, ... למדתי בעל פה קטעי שירה של משוררים (כדי להתפרנס י.ש)... מקור מחיה מובטח לא פחות היה משחק השחמט, שהקדשתי לו בקביעות א כל שעות אחר הצהריים בקפה מוז'יס..."¹³.

בעיר התעשייתית של המאה התשע עשרה שררו תנאי ניצול ודיכוי מחפירים, אולם הללו היו תולדת השוק והקפיטליזם בראשית דרכו, לא תולדת העיר: ראייה לכך מצויה במניפסט הקומוניסטי עצמו, שבו מקובצים יחדיו גורלם של עובדי התעשייה, העובדים החקלאיים, עובדי המכרות והמובטלים. לא העיר חוללה את הניכור ולא היא שהעצימה אותם. אדרבה: כפי שאראה להלן, החים בעיר דווקא סייעו לבניית סולידריות, מפלגות, עמותות, קבוצות תמיכה, אגודות מתנדבים, מסדרים דתיים ותנועות מחאה שינן לבין עצמן שררו יחסי רעות, חום ותמיכה שלא היו אפשריים כלל במסגרת השמרנית המשפחתית הנוקשה של הכפר בעת ההיא.

כאשר מתאר אורוול את גורלו באותו ניסוי שערך עם עצמו, עת התנסה בחיי עוני בפאריס ובלונדון, מתוארת לצד הקנאה וצרות העין גם החיבה והתמיכה ההדדית ובעיקר התחושה שאין אדם מצוי לבדו אל מול גורלו בעיר הגדולה. שהרי קשה להניח שלא ימצאו אחים לצרה, תהיה הצרה מה שתהיה, בתוככי עיר גדולה. חסרי בית, מודרים, עניים, אוכלי לחם חסד, בודדים ותמהוניים לעולם לא יחסרו בה.

¹² יובל נח הררי, קיצור תולדות האנושות, דביר, 2011, עמוד 359

¹³ ז'אן ז'אק רוסו, הווידויים, תרגמה אירית עקרב, הוצאת כרמל, 2000, עמוד 266

אך מה באשר לאותו עולם אפל ונכלולי, המזוהה הרבה פעמים עם העיר הגדולה? אותו דאון-טאון שאיננו יכול שלא להתקיים, ואולי הוא מתקיים במשמעות כפולה: לצד חיי הלילה התוססים מתקיים עולם של פשע, סמים, זנות, הימורים ואלכוהול, והעולם הזה שהוא חלק בלתי נפרד מכל עיר גדולה במערב יכול להתקיים רק בעיר.

הבה נבחן זווית אחרת של הטענה הזאת. נעשה זאת בעזרתו של הבלש שרלוק הולמס. באחד מסיפוריו של קונן דויל, מתבוננים שרלוק הולמס וד"ר ווטסון בכפר אנגלי פסטורלי. ד"ר ווטסון מביע את התפעלותו מיופיים של הבתים, אך שרלוק הולמס משיב לו ככה: "אתה מתפעל מיופיים (של הבתים). אני מביט בהם והמחשבה... החולפת בראשי היא תחושת הבידוד שלהם והיעדרו של הפחד מעונש בעת ביצוע פשע." ד"ר ווטסון מופתע כמובן מתגובה בלתי צפויה זו, והוא מגיב בתימהון: "אלוהים אדירים... מי יכול לקשר פשע עם בתי הכפר הישנים והחביבים האלה?" שרלוק הולמס מנמק את עמדתו, שנסיון חייו לדבריו מאושש אותה, שהסמטאות הנתעבות ביותר של לונדון אינן מציגות רשימת חטאים איומה יותר מן הכפר החייכני, באמרו: "הסיבה ברורה מאוד: לחץ דעת הקהל יכול לעשות בעיר מה שהחוק אינו מסוגל לבצע. אין בנמצא (בעיר) סמטה נתעבת כזו, שזעקתו של ילד מעונה או קול החבטה של מהלומת שיכור לא יעוררו בה את אהדת השכנים או את חמתם. יתר על כן, מנגנון הצדק כולו קרוב כל כך עד שדי במילה אחת של תלונה כדי להפעילו... אך התבונן בבתים המבודדים האלה, כל אחד בשדותיו שלו... מאוכלסים ברובם באנשים בורים... חשוב על מעשי האכזריות הנוראים והרוע הנסתר היכולים להמשיך להתקיים... במקומות כאלה, ואין יודע"¹⁴.

שרלוק הולמס: חשוב על מעשי האכזריות הנוראים והרוע הנסתר היכולים להמשיך להתקיים במקומות כאלה, ואין יודע

¹⁴ ארתור קונן דויל, ההרפתקה בקופר ביצ'ס, סיפורי שרלוק הולמס, מחברות לספרות, כרך א' 247-248, תרגום חנה לבנת)

כאשר מתאר פושקין את המעבר של גיבורו, יבגני אונייגין, מן העיר הרוסית לכפר הרוסי הוא שמח בתחילה כי נתיב חייו הסואן הוחלף במשהו אחר בתכלית... ואז: "היו לו כחידוש יומיים, שלווה בדד של השדות, מלמול חשאי של פלג מים, צינת החורש העבות..." ואז מתחילים השימומון והעצב, הבדידות והבטלה להציק לו. "פרחים, שדות חיבוק ידיים..." בבדידותו מאין כמוה, הוא את נפשו היה מונע... משאון שיחם של שכניו... שיחת הלהג הפיקה על הקציר, על דיר כלבים, על יין, על עסי קרובים" ופושקין אינו יכול שלא לציין ששיחת הכפר "איננה מצטיינת ברגש-לב, באש פיוט, בשכל טוב או חריפות או דרך ארץ מעודנת"¹⁵... במילים אחרות, אונייגין נקלע בכפר למצוקת בדידות שכמוה לא יכול היה לשער בהיותו בעיר. בהסתגרו בביתו שבכפר, ומתוך העובדה ששכניו כיבדו את פרטיותו כמקובל בכפר הרוסי, הוא מעביר את ימיו בלא שאיש יבקרו ובלא לבקר שום אדם. דווקא האינטימיות היתרה של יחסי אדם-טבע מייתרת את ההשקעה ביחסי אדם-אדם.

סטפן צוויג, בניגוד גמור לפושקין, עומד דווקא על השעמום של חיים בעיר טיפוסית, בה השגרה מכה בכל עוז ממש כבחי הכפר: אלא שדווקא השעמום של חיי העיר, אינו עולה בקנה אחד עם בדידות והסתגרות שמלווה השעמום בכפר, אלא דווקא בפמיליאריות יתר. "את כל הנשים שבעיר אתה כבר מכיר מראייה, את מגבעת החורף שלהן ואת מגבעת הקיץ שלהן, את השמלה החגיגית ואת השמלה היומיומית; דבר אינו משתנה. ואת הכלב... ואת הנערה המשרתת ואת הילדים... והחך כבר מיטמטם לאיטו למראה אותו תפריט נצחי במסעדה. כל שם, כל שלט אתה מכיר בעל פה, כל כרזה... וכל חנות וכל חלון ראויה... אתה כבר יודע באיזו שעה יופיע האדון השופט המחוזי בבית הקפה ואיזה חלון יתפוס... ואיך בדיוק בשעה ארבע ושלושים יזמין קפה הפוך"¹⁶. העיר היא בעצם מקום צפוי, כמעט כמו כפר, אך בניגוד למיתוס שלא ניתן לבסס אותו, אין הניכור נוכח בה יותר. נראה שההפך הוא הנכון. בעיר הגדולה ימצא תמיד בן ברית, שותף לצרה, אף אם לא לאותה צרה עצמה. לא זו בלבד שהשרוי במצוקה אינו סובל מניכור, ההפך הגמור הוא הנכון. ג'ורג' אורוול כותב (אודות הנוודים העירוניים) והדברים יפים לאלה המצויים בשולי הערים, גם אם הם חיים במרכזן: "...אבל מדוע כה קל להיות ביחסי שוויון עם אנשים בשולי החברה?... מנקודת מבטם כל מה שמשנה זה שאתה כמותם, "זרוק". באותו עולם לא נהוג לשאול יותר מדי שאלות... כל סיפור שתספר יתקבל ללא שאלות... אפילו בישוף יוכל לחוש בבית בקרב נוודים אם ילבש את הבגדים המתאימים... זהו מעין עולם בתוך עולם שבו כולם שווים, דמוקרטיה קטנה ומזוהמת..."¹⁷.

המהלך בכרך גדול בימינו, תל אביב, ברלין, ניו-יורק או לונדון, יתרשם מהלגיטימיות של הזכות לאחרות ובעיקר מהאופן שבו מהגרים חדשים לעיר מתיידדים עם עמיתיהם הוותיקים שרק תמול שלשום היו אף הם מהגרים חדשים. חיבור זה אינו מתיימר לטעון שבעיית הניכור פסה מן העולם וחלפה לבלי שוב, אולם הוא מתיימר להדגים שייחוס הניכור לאופן שבו מאורגנים החיים בעיר משולל כל יסוד.

בעוד שהכפר הוא מקום שייך בעיקר ליושביו, בעיקר הכפר החקלאי הקלאסי, שמאורגן באופן פונקציונאלי, העיר שייכת לאלה שנמצאים בה. כל עוד מתקיים בה מגוון אנושי הכולל ילידים,

¹⁵ א. פושקין, יבגני אונייגין, תרגם אברהם שלונסקי, ספריית פועלים, ספר ב' 44-46

¹⁶ סטפן צוויג, קוצר רוחו של הלב, 2007, זמורה ביתן, עמוד 19

¹⁷ ג'ורג' אורוול, מתחת לאף שלך, הדרך לרציף יוגן (מתוך דפוק וזרוק בפריס ולונדון), הוצאת פועלים, 162-163

מקומיים ותיקים, מתאזרחים חדשים, מטיילים, שכירי יום, בליינים, תיירים, תמהונים, מהגרי עבודה, נמלטים מאחרים ומעצמם, חסרי בית, עבריינים, בעלי עסקים, שוטרים ופקידי ממשל- יכול אדם לחוש עצמו בודד ולסבול מן הבדידות, אך תחושת הזרות שלו תהא ודאי שונה באופייה ובעוצמתה מתחושת הזרות של מי שנמצא במקום שבו המגוון האנושי הזה אינו ניכר.

הלגיטימיות של השוטטות, של בן המקום היוצא לשוה בסביבתו, שונה בעיר מאשר בכפר. איננו מדברים על תיירים, כאמור אלא על בני המקום. כך כותבת אורנה קזין: "המפגש החברתי העירוני הוא תערובת מרתקת של מרחק ואינטימיות, פרטיות ופומביות... את עוברת כמעט כל בוקר במשך שמונה שנים אצל בעל דוכן המיצים הקרוב לביתך והוא מתרגל לראותך ואומר בוקר טוב בחיוך ואת מחזירה לו בוקר טוב והוא שואל "חצי-חצי" רק כדי לשאול ואת אומרת "תודה, כן" והוא סוחט חצי כוס תפוזים וחצי כוס גזר כרגיל... כי זה כל מה שהוא יודע עלייך, איך את אוהבת את המיץ שלך בבוקר"¹⁸. אני חושב שקזין ממעיטה מעוצמת המפגש העירוני ומן האינטימיות שנוצרת בו במהלך השנים. לפני כמה שנים נפטר מייסד המכולת השכונתית ברחביה, ירושלים. באתי לבקר את בניו ב"שבעה" ומצאתי שם לקוחות רבים, אף שהמשפחה התגוררה בשכונה מרוחקת מאוד מן המכולת. אפילו עובדי המרכול הקבועים נוטים ליצור קשרים אנושיים – חלקם משמעותיים- עם כמה מלקוחותיהם, הקבועים לא פחות מהם. שהרי בעולמנו התוסס ובעיר התוססת לא פחות, מוצאים רבים נקודת אחיזה בהרגלים קבועים פחות או יותר. מקומות קנייה, מקומות בילוי, דרכי קיצור ובני שיח.

אפשרות השוטטות הפתוחה, המשוחררת, נטולת התכלית היא חווית חיים שאינה בהכרח שוברת ניכור, אך היא יוצרת את התנאים הפיסיים וההכרתיים לשבירה הזאת. טול עימך לדרך לא רק את נעלי הספורט שלך, מקל הנדודים בן זמננו, אלא לב סקרן ומתרונון ואמפתי, ומובטחני שלא תשוב ריקם לביתך בלא שתצבור חווית דיאלוג או מפגש משמעותי עם מי שהיה זר גמור.

"אנו הברלינאים (אומר הסל) חייבים להתגורר יותר בעירנו... אין ספק כי רמצונו שדברים אלה יובנו כפשוטם. ויותר משמדובר בבתיים מדובר ברחובות. כי הלא הם משכנה של היישות הנסערת לנצח... כי בעיני המשוטט שלי הרחוב המבהיקים, המזוגגים של בתי העסק הם חפצי נוי טובים ומוצלחים יותר מתמונת שמן בטרקלין..."¹⁹.

נמצאנו למדים שהמיתוס 'העיר היא מקום מנוכר' ראוי בימינו לביקורת ולעיון מחודש. נכון, בן הכפר המורגל בסביבה הומוגנית עשוי לחוות ניכור חריף בבקרו בעיר הגדולה. מנקודת מבטו של מי ש"להיות בבית" פירושו לשהות במחיצת דומים ורק דומים, ולו מבחינת המאפיינים הסוציו-אקונומיים, העיר היא מקום מנוכר. אך זו כמובן נקודת מבט של מי שיש לו "מקום משלו" בעולם ולא מנקודת מבטה של העיר הגדולה המתימרת לטעון באורחותיה כי היא מיקרוקוסמוס של העולם עצמו. העולם ממוקם בה, בעיר – לא רק היא ממוקמת בעולם.

¹⁸ אורנה קזין, שוטטות בעיר כאנטיתזה לתרבות הצריכה, בתוך "במרחק הליכה", חיבור על תרבות הצריכה, ת"א, בבל, 2004, עמ' 60-61

¹⁹ ולטר בנימין, המשוטט, מבחר כתבים (כרך א') ת"א, הקיבוץ המאוחד, 2003, עמ' 103

ואם יבוא מי ויטען כי בעולמנו הממוסך, האלקטרוני עד מחנק, הולך ומיטשטש כליל הפער העתיק שבין העיר לכפר, נוכל לומר כי לא פסקה הנהירה אל העיר גם של אנשים חמושים באיפון, וכי האיפון עצמו ממלא את הלב בהוויה מטרופולינית יותר מאי פעם בעבר. לא כפר גלובלי הוא העולם, אלא מטרופולין אחד קטן.